

FELSEFE DÜNYASI

2014/1 Sayı: 59 FELSEFE / DÜŞÜNCE DERGİSİ
Yerel, Süreli ve Hakemli Bir Dergidir. ISSN 1301-0875

Sahibi

Türk Felsefe Derneği Adına
Başkan Prof. Dr. Ahmet İNAM

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Prof. Dr. Murtaza KORLAELÇİ

Yazı Kurulu

Prof. Dr. Ahmet İNAM
Prof. Dr. Murtaza KORLAELÇİ
Prof. Dr. İsmail KÖZ
Prof. Dr. Celal TÜRER
Doç. Dr. Levent BAYRAKTAR
Doç. Dr. M. Kazım ARICAN
Araş. Gör. M. Enes KALA

Felsefe Dünyası yılda iki sayı olmak üzere Temmuz ve Aralık aylarında yayımlanır. 2004 yılından itibaren PHILOSOPHER'S INDEX ve TUBİTAK/ulakbim tarafından dizinlenmektedir.

Adres

Necatibey Caddesi No: 8/122 Kızılay - Çankaya / ANKARA
PK 21 Yenışehir/Ankara • Tel & Fax: 0 312 231 54 40
www.tufed.org.tr

Fiyatı: 35 ₺ (KDV Dahil)

Banka Hesap No: Vakıf Bank Kızılay Şubesi
IBAN : TR82 0001 5001 5800 7288 3364 51

Dizgi ve Baskı

Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi
Alınteri Bulvarı 1256 Sokak No: 11 Yenimahalle/ANKARA
Tel: 0 312 354 91 31 (Pbx) Fax: 0 312 354 91 32
Basım Tarihi : Temmuz, 2014, 750 Adet

FELSEFİ MEKTUPLAR: HANNAH ARENDT'TEN THEODOR W. ADORNO'YA

Songül DEMİR*

Giriş

20. yüzyılın başlarında özellikle 18. ve 19. yüzyıllarda edebiyatta ve bilim-
de adı anılan kişiler arasında yapılan mektuplaşmalar önemli rol oynamaktadır.

Felsefecilerin birbirleri arasındaki mektuplaşmalar onların kişilikleri hak-
kında bilgi vermekle kalmaz aynı zamanda felsefi düşüncelerinin hangi safhalar-
dan geçtiğini ve nasıl olgunlaştığını da bizlere aktarır. Bunun en önemli örnek-
lerinden biri Wittgenstein'in Russell'a yazdığı mektuplardır. Bu mektuplar bize
Wittgenstein'in düşüncelerinin nasıl yol aldığını göstermekte ve onun felsefeci
görüşünü anlamakta yardım etmektedir. Bu nedenle felsefeciler arasında kaleme
alınan mektuplar, onların düşünce dünyasını kavramamız açısından yol gösteri-
cidirler. Kimi zaman bu mektuplaşmalar sayesinde düşünürler arasındaki anlaş-
mazlıkları, fikir ayrılıklarını keşfetmek de mümkündür.

İşte buradan hareketle denilebilir ki, felsefi mektuplaşmaların önemli bir
örneği olan Hannah Arendt'in Adorno'ya yazdığı mektuplardan bahsetmek ya-
pılacak herhangi bir bilimsel çalışma açısından oldukça anlamlı olacaktır. Bu
öneme binaen bu makalede, 20. yüzyılın en önemli kadın felsefeciği sayılan Han-
nah Arendt'in (aslında Arendt kendisine felsefeci denilmesine de karşıdır¹) ve
Adorno'nun düşüncesine başka bir açıdan açıklık getirme amacı güdülmektedir.

* Yıldız Teknik Üniversitesi Felsefe Bölümü. Yard. Doç. Dr. Halen Münih-Almanya Ausburg
Üniversitesi'nde Habilitation çalışması yapmaktadır. ds.demir.de@gmail.com

1 28.10.1964 yılında Hannah Arendt Alman televizyon kanalı ZDF'de yine o dönem oldukça ünlü
olan gazeteci ve yayıncı Günter Graus ile bir söyleşi yapmıştır. Bu söyleşinin başlangıcında
Graus Arendt'i erkek egemen bir uğraş olan felsefe alanı içinde ilk kadın filozof olarak takdim
eder. Ancak Arendt buna ironik bir biçimde karşı çıkar. Kendisinin felsefi çevreye (sınıfa) ait
olmadığını ve mesleğinin "politische theorie" (politik teori) olduğunu belirtir. Ayrıca kendini
felsefeci olarak hissetmediğini üstelik felsefi çevre tarafından da kabul edilmediği inancında
olduğunu belirtir. Yine kendi deyişiyle felsefe eğitimi almıştır ancak bununla kalmamıştır. (Bu
söyleşi daha sonra şu kitapta metin halinde basılmıştır: Ursula Ludz, *Hannah Arendt, Ich will
verstehen*, Piper Verlag, 3. Aufl., 2007, s. 46-73.)

Arendt İle Adorno'yu Bir Arada Değerlendirmek

Özellikle son dönemde Arendt² ile Adorno³'nun düşüncelerini bir arada inceleme; bir başka deyişle Arendt ile Adorno'nun düşüncelerini karşılaştırmalı olarak inceleme, yan yana getirme moda olmuştur (Aver Dirk, Schulze Julia, Rensmann Lars (Hrsg), 2003). Bu iki düşünür hakkında kitaplar yazılmakta, seminerler, konferanslar düzenlenmektedir⁴.

Aslında bu, geçmişle ilişki kurulduğunda biraz geç kalmış bir ilgidir. Arendt ile Adorno'nun düşüncelerini karşılaştırmalı olarak ele almak yaşadıkları dönemi ve yakın dönem felsefe geleneğini anlamak açısından oldukça önemlidir. Her iki düşünür de Alman felsefe geleneği içinde yetişmiş olsa da onların felsefi düşüncelerini kavramak ve tartışmak sadece Alman felsefe geleneğini anlamamıza yardım etmez. Arendt ve Adorno aynı zamanda İkinci Dünya Savaşı dönemin-

2 Hannah Arendt 14 Ekim 1906 tarihinde, mühendis bir baba ve ev hanımı bir annenin tek çocukları olarak, Almanya'nın Hannover şehrinde asimile olmuş tipik Alman Yahudi bir ailede dünyaya gelmiştir. Babasının erken ölümü sonrası uzun bir aradan sonra annesi tekrar evlenmiştir. Orta eğitimini Königsberg, Berlin ve evde aldığı özel derslerle tamamladıktan sonra, üniversite eğitimini de Marburg, Heidelberg ve Freiburg üniversitelerinde ders alarak 1924 yılında tamamlamıştır. Üniversitede, ana dal olarak felsefe olmak üzere, yan dal olarak da Protestan Teolojisi ve Yunan Filolojisi okumuştur. 1928 yılında Heidelberg'de Karl Jaspers'in danışmanlığında "Augustin'de Sevgi Kavramı" başlıklı doktora tezini tamamlamıştır. 1933 yılında Hitler'in yönetimi ele aldığı dönemde tutuklanmış ve bir süre sonra serbest kalmasıyla birlikte ilk eşi Gunter Stern (Anders) ile Paris'e sürgün gitmiştir. Arendt her ne kadar Paris'te bulunduğu dönemde yazılarına yoğunlaşmaya çalışsa da savaşın zor şartları içinde kötü günler geçirmiştir. Almanların Fransa'yı işgalinden sonra önce Güney Fransa'ya oradan da ikinci eşi Heinrich Blücher ile birlikte 1941 yılında Amerika'ya göç etmek zorunda kalmıştır. Arendt Amerika'da ilk yıllarda zorlansa da daha sonra 1975 yılına yani ölümüne kadar olan süre içinde entelektüel çevrede kendine çok önemli bir yer açmayı başarmıştır. Ayrıca Arendt'in felsefi etkisi uzun yıllar ders verdiği New York'da bulunan "New School" da hala devam etmektedir.

3 Theodor W. Adorno 11 Eylül 1903 yılında şarap tüccarı bir baba ve İtalyan şarkıcı bir annenin oğlu olarak Almanya'nın Frankfurt (Main) kentinde dünyaya gelmiştir. Orta eğitimini burada tamamladıktan sonra 1921-23 yılları arasında Frankfurt Üniversitesi'nde felsefe, sosyoloji, psikoloji ve müzik teorisi üzerine eğitim almıştır. 1924 yılında Frankfurt'ta Hans Cornelius danışmanlığında Husserl'in fenomenolojisi hakkında doktorasını yapmıştır. 1931 yılında Paul Tillich danışmanlığında Kierkegaard'nın estetik görüşü üzerine habilitation çalışması yapan Adorno 1933 yılında yarı Yahudi olması nedeniyle Frankfurt Üniversitesi'ndeki hocalık görevinden men edilmiş, hemen ardından Oxford'a göçen Adorno burada Merton College'da görev almıştır. 1938 yılında resmi olarak New York'taki Sosyal Araştırmalar Enstitüsü'nde (New School for Social Research) görev almak üzere Amerika'ya gitmiştir. Uzun yıllar burada önemli çalışmalar yaptıktan sonra 1949 yılında Almanya'ya Frankfurt'taki Sosyal Araştırmalar Enstitüsü'ne (Institut für Sozialforschung) profesör olarak geri dönmüş ve 1969'da ölümüne kadar çalışmalarına burada devam etmiştir.

4 Bunun için Hannah Arendt ile ilgili "www.hannaharendt.net" adlı web sayfasına bakılabilir.

de Amerika'da yaşamlarına devam etmek zorunda kalmışlardır⁵ ve entelektüel çalışmalarını yine Amerika'da devam ettirdikleri için Anglo-Amerikan felsefe geleneği içinde de önemli bir yere sahiptirler. Bu nedenle Arendt ve Adorno hem Kıta Avrupası Düşünce Geleneği'ne hem de Anglo Sakson Düşünce Geleneğine' aşına iki düşünürdür.

Öte yandan hem Adorno hem de Arendt dönemlerinin en seçkin iki gözlemcisi olmuştur. Her ikisi de aşağı yukarı aynı dönemde doğmuş ve her ikisi de aynı entelektüel iklimde yetişmiştir. Sonuç olarak her ikisi de Nazi Almanyası'ndan kaçmak zorunda kalmış ve birer Yahudi entelektüel olarak aynı kaderi paylaşmışlardır. Genel olarak iki düşünürün yaşamlarına bakıldığında oldukça çalkantılı geçtiği söylenebilir. Bu karmaşa ve iniş çıkışlar içinde hayatları ve düşünceleri hakkında şunlar dile getirilebilir: Arendt ve Adorno birbirlerini üniversite döneminden tanıyorlardı. Her ikisi de ortak kaderleri nedeniyle benzer sorularla meşguldü ve her ikisinin de üzerinde çalıştığı konular Antisemitizm, Faşizm'in kaynağı ve İkinci Dünya Savaşı sonrası yeni özgür, demokratik Almanya'yı nasıl bir geleceğin beklediği konularıydı.

Arendt'in düşüncelerinin merkezinde insan ve insan yaşamı yer almaktadır. Bu onun düşüncelerini sadece teorilerden değil, aksine edindiği tecrübelerinden elde ettiği verilerle oluşturduğunu göstermektedir. Bununla birlikte onun felsefi düşüncesinin yapı taşlarını "politika" ve "özgürlük" konuları oluşturmaktadır. Özellikle "Totalitarizm" ile ilgili yaptığı analizlerin bugünkü politik düşüncede önemli bir yeri vardır. Adorno da Arendt gibi politik düşüncüyü felsefenin merkezine oturtmaya çalışmıştır. Her ikisi içinde düşünce tarihi özel bir öneme sahiptir. Bu nedenle, düşüncelerini felsefe tarihi içinde oldukça geriye giderek Aristoteles ve Platon'a kadar dayandırmaya, analiz etmeye çalışmışlardır.

Adorno sosyal felsefeci ve sosyolog olarak Max Horkheimer'in yanı sıra Frankfurt Okulu'nun kurucularındandır. Yaşadığı dönemin önemli bir müzik teorisyeni ve bestecisi olarak modern estetiğin gelişmesine yaptığı katkılar unutulmamalıdır. Adorno "toplum" ve "kültür" kavramları hakkında yaptığı eleştirilerini Hegel, Marx ve Freud ile olan fikir ayrılığı çerçevesinde şekillendirmiştir. Ortaya koyduğu eleştirel düşünceleriyle II. Dünya Savaşı sonrası yeniden yapılanma içinde olan Avrupa düşünce yapısında önemli bir yer edinmiştir. Hatta Frankfurt Enstitüsü Sosyal Araştırmalar (Institut für Sozialforschung) alanının önde gelen temsilcisi olması, Adorno'yu o dönemki öğrenci hareketinin fikir babası yapmıştır. Öğrenciler üzerinde çok etkin bir rol oynamıştır. Kapitalist müzik

5 Adorno ikinci dünya savaşı döneminde Amerika'ya göç etse de yaklaşık 10 sene sonra tekrar Almanya'ya dönmüştür. Ancak Arendt Almanya daha doğrusu Avrupa ile bağlantısını koparmasa da yaşama Amerika'da devam etmiştir.

anlayışına, endüstri kültürüne karşı yaptığı ağır eleştiriler ve estetik teorisi ölümünden sonra bile tartışılan fikirler olmuştur. Bu fikirler uzun süre de güncelliğini koruyacak gibi gözükmemektedir.

Adorno ve Arendt ortak konuları ele almakla ve yaşadıkları dönem ve sonrası içinde oldukça etkileyici düşünceler öne sürmelerine rağmen birbirinden oldukça farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Hatta kimi zaman bu düşünce ayrılığı çatışmalara neden olmuştur. Örneğin “şiddet”in karşısında “güç”ün pozitif değerlendirilmesi açısından birbirlerine karşıt iki görüş ortaya koymaktadırlar. Adorno Arendt’in aksine “güç”ü hiçbir zaman pozitif olarak değerlendirmemiştir.

Arendt ve Adorno’nun Mektuplaşmaları

İlginç olan yaşadıkları dönem içinde Arendt ve Adorno’nun ortak tecrübeleri olmasına ve birçok yerde hayatlarının kesişmesine rağmen birbirlerinin düşünceleri hakkında ne bir eleştiri ne de yorum yapmışlardır. Tabiri caiz ise birbirlerini görmezden gelmişlerdir ve birbirlerini reddetmişlerdir. Bu analizi oldukça karmaşık bir meseledir. Ancak burada irdelenmeye çalışılan ikisi arasında geçen kısa mektuplaşmadır. Bu mektuplaşma ise şu iki husus açısından önem arz etmektedir:

Birincisi, bu mektuplaşmalar iki düşünür arasındaki anlaşmazlığın ne kadar derin olduğunu gözler önüne sermekte ve bu anlaşmazlığın kimi sebeplerini anlamaya yardımcı olmaktadır.

İkincisi, Arendt ve Adorno arasındaki mektuplaşmanın önemi ayrıca yine o dönemde yaşamış önemli bir düşünür olan Walter Benjamin ile ilgili olmasıdır. Walter Benjamin özellikle “estetik” ve “sanat” hakkında önemli eserler vermiş, yaşadığı çağın önemli edebiyat eleştirmenlerinden birisidir. Öte yandan Adorno’nun “estetik” hakkındaki görüşleri üzerinde oldukça etkili olmuştur. Bu nedenle bu mektuplaşma Benjamin hakkında yapılacak herhangi bir araştırma açısından da büyük önem taşımaktadır. Öte yandan, Benjamin ülkemizde son dönemlerde üzerinde sıkça durulan bir düşünürdür. Bu vesileyle kısaca da olsa onun eserleri hakkında bilgi vermek, onu yeniden gündeme getirmek mümkün olacaktır.

Şimdi yazının başında dile getirildiği gibi mektuplaşmaya dönersek: Arendt Adorno’ya 30 Ocak, 19 Şubat, 17 Mart 1967’de olmak üzere üç tane mektup yazmıştır. Adorno ise 3 Şubat, 22 Şubat, 2 Mayıs 1967’de Arendt’e cevaben üç mektup yazmıştır (Aver Dirk, Schulze Julia, Rensmann Lars (Hrsg), 2003, 175-181). Mektuplaşmalarının konusu; Walter Benjamin’in⁶ eserlerinin

6 Walter Benjamin: Walter Benjamin 1892 yılında antika ve sanat eserleri tüccarı bir babanın oğlu olarak Yahudi bir ailede Berlin’de dünyaya gelmiştir. Liseden sonra Freiburg’da bulunan Albert-

yeniden Amerika'da yayınlanması ile ilgilidir. Arendt Paris'te yaşadığı sürgün yıllarında, kendi gibi Almanya'da eğitim görmüş ve sürgünde olan Benjamin ile yakın bir dostluk kurmuştu⁷. Bu dönem içinde Benjamin sürgünde olmasına rağmen “Institut für Sozialforschung” (Sosyal Araştırmalar Enstitüsü) için çalışmaktaydı. Ancak ağır şartlar altında yaşamakta ve maddi sıkıntı çekmekteydi. Bu dönem enstitünün başında yönetici olarak Adorno'nun en yakın arkadaşı Horkheimer bulunmaktaydı ve Arendt, Benjamin'in bu kadar parasızlık çekmesinin, hatta sonunda intihar ile sonuçlanan ölümünün sorumluları olarak Adorno ve Horkheimer'i görmekteydi. Arendt'in Benjamin ile ilgili Adorno'ya kızmasının bir diğer haklı sebebi de şuydu: Benjamin, Marseille'de Adorno'ya iletmesi için Arendt'e “geschichtphilosophie” (tarih felsefesi) tezi ile ilgili yazdığı bir valiz dolusu nüsha vermişti. 1941 yılında New York'a ulaştığında Arendt, Benjamin'in bu son isteğini hemen yerine getirdi. Fakat iki ay sonra Arendt nüshaların bir kısmının kaybolduğunu öğrendi ve buna çok öfkelenildi. Oysa nüshalar birbirine bağlıydı, muhafaza ediliyordu ve nasıl olur da nüshaların bir kısmı kaybolabilir-di! Arendt bu olup biteni asla anlayamadı.

Öte yandan 1963 yılında Frankfurt'daki öğrencilerin çıkardığı “Diskus” adlı gazetede, Adorno'nun 1934 yılında o dönemin (Nazi Almanyası'nın) gençlik lideri olan Baldur von Schirach için bir şiir bandını özür mahiyetinde bestelediği yayınlanmıştı (Hannah Arendt/Karl Jaspers, 1991, 673-679). Buna istinaden Arendt sadece Adorno'nun kendini eleştiren Jaspers'e olan tavrını ağır bir dille tenkit etmiyor ayrıca konu ile ilgili Adorno'nun yazdığı acıklı açıklama mektu-

Ludwigs Üniversitesi'nde felsefe, sanat tarihi ve Alman filolojisi okumaya başlamıştır. 1912-13 güz döneminde eğitimine Berlin'de devam etmiş ve 1917 ile 1919 yılları arasında Bern'de Richard Heibert danışmanlığında “Alman Romantik Akımında Sanat Eleştirisi Kavramı” üzerine doktora yapmıştır. Sonrasında Berlin'e dönerek yazar ve yayıncı olarak çalışmaya başlamıştır. 1924 yılında Frankfurt'a Habilitation yapmak üzere gitmiş ve burada Theodor W. Adorno ile uzun yıllar sürecek olan arkadaşlıkları başlamıştır. “Alman Trajedisinin Kökleri” üzerine yapmak istediği çalışma Ortodoks anlayışa dahil olmadığı için resmi olarak Üniversite tarafından reddedilmiş ve Habilitation çalışması başlamadan bitmiştir. Bunun üzerine 1927 yılında Paris'e gitmiş ve burada çeviri çalışmaları yapmıştır. 1930 yılında Berlin'e geri dönerek Bertol Brecht ile birlikte yayıncılığa başlamıştır. Ancak bu çalışmalar fazla uzun sürmemiştir. 1933 yılında Nazilerin yönetime geçmesiyle Benjamin Paris'e sürgüne gitmek zorunda kalmıştır. Sürgün yıllarından ölümüne kadar Hannah Arendt ile oldukça yakın bir dostluğu olmuştur. Arendt sadece çalışmalarında değil maddi açıdan da Benjamin'e destek çıkmıştır. Fransa'nın Naziler tarafından işgalinden sonra, birçok Yahudi entelektüel gibi Benjamin de Portekiz üzerinden Amerika'ya göç etmek üzere İspanya sınırına gelmiştir. Ancak sınırda yaşadığı zor şartlar ve yakalanma endişesi Benjamin'i çıkmaza sürüklemiş ve 1940 yılında İspanya sınırında Port Bou'da intihar etmiştir.

7 Ayrıca Arendt'in ilk kocası, Günter Stern, Benjamin'in büyük kuzenidir. İlginç olan diğer bir konu ise Arendt'in ikinci eşi Heinrich Blücher ile Paris'de Benjamin'in evinde bir toplantıda tanışmış olmalarıdır.

bunu da “alçaklık” olarak nitelendiriyordu. Arendt’e göre Adorno yarı Yahudi olarak Yahudiler’den bile daha baskın olma derdindeydi⁸ (ilginçtir ki; bu olayın detaylarını yine bir mektuptan, Arendt ile Jaspers’in mektuplaşmalarından öğrenmekteyiz.).

Sonuç olarak, Arendt’in Adorno’ya karşı takındığı sert ve olumsuz tavrın, -ki bunu burada mevzu bahis olan mektuplaşmaların orijinal dilinden anlamak çok kolay- birden çok nedeni vardı. Benjamin ile Adorno üniversite yıllarından arkadaşdır. Özellikle “estetik” hakkındaki görüşleri ile Benjamin Adorno üzerinde etkili olmuş bir düşünürdür. Benjamin “estetik” hakkındaki görüşlerini ortaya koyarken “erkenntnisbegriff” (bilgi kavramı) nı, doğa bilimcilerin anlayışının dışında “dil felsefesi” çerçevesinde yeniden tanımlamaya çalışmıştır.

Bu açıdan “Der Begriff der Kunskritik in der Deutschen Romantik” (Alman Romantik -düşüncesinde- Sanat Kritiği Kavramı) adlı eseri kaynak eser olarak önemli bir yere sahiptir. Benjamin, her ne kadar Nazi dönemi öncesi Almanya’da ortaya koyduğu eserleriyle tanınmış olsa da çok ünlü bir düşünür değildi ve yıllar içinde de adı unutulmuştu. 1955 yılında Adorno’nun çabası olmasa Benjamin’in eserlerinin basılması ve adının yeniden duyulması mümkün olamayacaktı. Büyük ihtimalle sadece birkaç kişinin onun çalışmaları hakkında bilgisi olacaktı (a.g.e. 195). Bunun yanı sıra Arendt için de Benjamin ve çalışmaları büyük önem taşımaktaydı ve onun eserlerini Amerika’da yeniden basmak istiyordu. Bu amaçla Arendt yukarıda tarihi belirtilen birinci mektubunda Adorno’dan Benjamin’in kendinde eksik olan “Geschichtsphilosophie” başlıklı iki ciltlik eserini istiyordu. Bu eser yukarıda nüshalarının bir kısmının kaybolduğu belirtilen eseri. Benjamin bu son eserinde Teoloji’nin “tarihsel materyalizm”in arkasına saklanan “çirkin yüzünden” bahsetmektedir. Ayrıca bu eserinde, felsefenin bakışlarını, baskı altında tutulan, unutulmaya çalışılan, enkaz altındaki felaketler tarihine çevirdiğini belirtmektedir. Oysa böyle bir yaklaşım geleneksel tarih felsefecilerinden Hegel’in görüşleri çerçevesinde ele alınmaktadır. Fakat Benjamin’e göre, “tarih” “tabiat tarihi” içinde akıp gitmekte ve “apolektik”ten uzak, yani ilahiyat dalının dini açıklamalarından uzak bir seyir halinde cereyan etmektedir. Aslında her şey “allegorik”lerin tuttuğu yastan başka bir şey değildir. Bu eserinde Benjamin bir yandan içinde bulunduğu yüzyılın sorunları ve karmaşasını ele alırken öbür yandan da geleneksel tarih felsefesinin görüşlerini eleştirmekteydi ve bu açıdan eserin ortaya çıkması Arendt için önemliydi.

8 Bu konunun detayları için önceden belirtilen mektuplaşmaya bakınız.

Adorno Arendt'e yazdığı cevapta, eserin nasıl kaybolduğuna değinmeden, Benjamin'in eserini 25 yıl önce nasıl düzenlediğini ve yayına hazırladığını uzun uzun anlatmaktaydı. Ancak Arendt ikinci mektubunda Adorno'nun üzerinde çalıştığı metni değil, Benjamin'in el yazmalarının fotokopisini istiyordu. Ayrıca -kibarca- bu mektubunda, Benjamin'in eserlerinde niçin bazı bölümlere yer verilmediğini de bilmediğini belirtiyordu. Kısacası Arendt Benjamin'in eserlerinin basılmasındaki düzenleme ve eksiklere karşıydı. Bunu da son mektubunda açıkça belirtmektedir. Üçüncü ve son mektubunda Arendt, özellikle Benjamin'in *Baudelaire* hakkında kaleme aldığı eserinin, baskısından farklı olduğunu, metnin orijinalinin kendisinde olmadığını, ancak Benjamin ile aralarındaki mektuplaşmadan aradaki farkı rahatça görebildiğini belirtmektedir. Yine bu mektupta Arendt, kendisinin ortaya koyduğu Benjamin'e ilişkin resimden Adorno'nun hoşlanmayacağını bildiğini de açıkça yazmaktadır. Bu mektuba cevaben Adorno, nezaket çerçevesinde, Benjamin'in eserleri üzerinde yaptığı düzenlemenin haklılığını anlatmaya çalışmaktadır.

Sonuç

Bu mektuplaşmalar bize neyi göstermektedir? Bu mektuplaşmaların günümüz düşünürleri açısından ne önemi vardır? Açıkça ortadadır ki Arendt ve Adorno, Benjamin'in eserlerini yayına hazırlayan, ama bu eserler hakkında önemli bir düşünce farklılığına sahip iki düşünürdür. Öyle gözükmektedir ki; Adorno Benjamin'in eserlerini basıma hazırlarken kendi inisiyatifi doğrultusunda değişiklikler yapmıştır. Benjamin'in eserlerini kendi çalışmalarında kaynak olarak gösteren bir araştırmacı bu düşünce ayrılığından haberdar olmalı ve Adorno'nun yaptığı değişiklikleri göz önünde bulundurmalıdır. Yoksa çalışması eksik kalacaktır. Bu nedenle makalenin girişinde de belirtildiği üzere, herhangi bir düşünür ya da eserleri hakkında yapılan herhangi bir incelemede, düşünür ve onun hakkında mektuplaşmalardan haberdar olmak yapılacak bilimsel çalışmanın selameti açısından önem arz etmektedir.

Öz

Felsefi Mektuplar: Hannah Arendt'ten Theodor W. Adorno'ya

Özellikle 19. yüzyıl ve 20. yüzyılda düşünürler arasındaki mektuplaşmalar felsefi literatürde mühim bir yer tutmaktadır. Herhangi bir düşünür hakkında yapılan veya yapılacak olan araştırmada o düşünürün kendine ait veya hakkında yapılan mektuplaşmaları göz önünde bulundurmamak büyük önem arz eder.

Bu makalede yukarıda dile getirilen görüş doğrultusunda çağımızın önemli düşünürlerinden Hannah Arendt ile Theodor Adorno'nun bir diğer önemli düşünür olan Walter Benjamin hakkındaki mektuplaşmaları ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler : Hannah Arendt, Theodor Adorno, Walter Benjamin, Felsefi Mektuplar

Abstract

Philosophical Letters: From Hannah Arendt to Theodor W. Adorno

Correspondences between thinkers take a great amount of space in philosophical literature especially throughout the 19th and 20th centuries. While conducting a research about a thinker, it is extremely crucial to consider the correspondences that are about that thinker or the correspondence of that thinker herself.

This article, in accordance with the view mentioned above, examines the correspondence between two essential contemporary thinkers, Hannah Arendt and Theodor Adorno, about another essential thinker Walter Benjamin in detail. Also this correspondence gives information about the humanitarian and intellectual relationship between Hannah Arendt and Theodor Adorno.

Key Words: Hannah Arendt, Theodor Adorno, Walter Benjamin, Philosophical Letters.

Kaynaklar

- Adorno, W.Theodor (1970). Über Walter benjamin, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main.
- Arendt, Hannah, (1998). The human Condition, Universty of Chicogo Press,
- Arendt, Hannah, Jaspers Karl (1991), Briefwechsel 1926-1969, Piper Verlag.
- Aver, Dirk; Schulze, Julia; Rensmann, Lars (Hrsg) (2003). Arendt und Adorno, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main.
- Köhler, Lotte; Saner, Hans (Hrsg) (1993). Hannah Arendt/Karl Jaspers, Briefwechsel 1926-1969, Piper Verlag, 2. Aufl.
- Weisber Lilinace (Hrsg) (2011). Hannah Arendt Theodor Adorno and die Frankfurter Schule, Fritz bauer Institut, Jahrbuch 2011.
- Ludz, Ursula (2007). Hannah Arendt- Ich will verstehen, Piper Verlag, 3. Auflage, München.
- Rensmann Lars, Gandesha Samir (ed.) (2012). Arendt and Adorno Political and Philosophical Investigation, Stanford Universty Press.
- Schöttker, Detlev; Wizisla, Erdmut (Hrsg) (2006). Arendt und Benjamin, Suhrkap verlag, Frankfurt am Main
- Sontheimer, Kurt (2005). “Hannah Arendt” Piper Verlag.
- Walter, Benjamin (2008). Der Begriff der Kuns kritik in der deutschen Romantik, Surkamp Verlag, Frankfurt am Main.